

LITTERATURKRITIK I MARGINALERNA

Upsala Nya Tidnings e-boksprojekt och kritikens digitalisering

Lina Samuelsson

Litteraturkritiken har, precis som boken, vid upprepade tillfällen dödförklarats. Men liksom bokbranschen genom historien visat på en förmåga att dra nytta av nya tekniker har också kritiken med framgång anpassats till nya medier.¹ Recensionen var en av de första genrererna i den tidiga pressen. Litteraturbevakning var också en av de första uppgifterna för nationell radio när dess sändningar inleddes i Sverige vid mitten av 1920-talet och när svensk press började publicera material på internet på 1990-talet var kultursidorerna bland de första som lades ut. Sedan dess har vi fått kritik i poddar, appar och vloggar.

I den här artikeln kommer litteraturkritikens senaste omvandling att behandlas: digitaliseringen. Om denna har det sagts mycket i de senaste årens kulturdebatter. Den hitintills mest intensiva debatten blossade upp under vårvintern 2015 efter att Kjell Espmark hållit ett tal om den samtida kritikens kris vid Svenska Akademiens högtids-sammankomst. Espmark menade att denna kris var allvarligare än tidigare eftersom papperstidningarnas allt mer trängda ekonomiska situation bidragit till att de inte längre var den seriösa litteraturbevakningens självklara hemvist. Den allvarligt syftande litteraturkritiken måste därmed finna andra vägar – kanske via biblioteken eller på nätet, framhöll han.² Men långtifrån alla har varit lika positiva till internets potential i detta avseende. Den ökade digitaliseringen har också lyfts fram som ett hot mot den seriösa litteraturkritiken. I debattskriften *Klickokratin* (2015) varnar författaren och kulturjournalisten Ulrika Kärnborg för det hon kallar ”klickestetiken” – en journalistik styrd av vad som genererar uppmärksamhet på nätet – vilken ”förändrar hela kritikgenren i grunden.”³

Ett fullständigt svar på hur kritiken förändrats av den ökade digi-

taliseringen är svårt, för att inte säga omöjligt, att ge då vi befinner oss mitt upp i denna förändring. Digital kritik kan dessutom vara allt från användaromdömen i nätbokhandlar till avancerade litterära onlinetidskrifter. Det finns helt enkelt inte *en* typ av digital kritik, trots att det ibland slentrianmässig påstås både det ena och det andra om vad digitaliseringen innebär för kritiken.⁴

Bredden på fenomenet avspeglas också i den förhållandevis lilla och spretiga forskning som finns inom området. Vetenskapliga studier om digital kritik är mestadels utförda inom journalistik- eller kommunikationsforskningen och har bland annat studerat skillnader mellan dagstidningarnas kritik i papperstidningar respektive på webben samt förhållandet mellan professionella kritiker och amatörkritiker på nätet.⁵ När det gäller det senare har litteraturvetaren Ann Steiner undersökt skillnader mellan bokbloggar och digital kritik i form av amatörrecensioner på Amazon och kritik publicerad i traditionell dagspress.⁶

I denna artikel kommer jag fokusera på ett av de mer omtalade digitaliseringsexperimenten i svensk dagspress: *Upsala Nya Tidnings* (hädanefter *UNT*) publicering av e-böcker med litteraturkritikers och senare även tidningsläsares marginalanteckningar. Syftet är att undersöka vilken typ av kritik som förmedlas i det här exemplet på digitaliserad kritik och att diskutera vilken betydelse mediet har i just det här fallet.

Projektet med namnet ”Kulturjournalistik ända ut i marginalerna”, även kallat e-boksprojektet, inleddes av *UNT*:s dåvarande kulturchef Lisa Irenius hösten 2012. Idén var att publicera inte bara en recension av ett verk, utan också kritikerns exemplar av boken med marginalanteckningar och understrykningar i en elektronisk version som kunde laddas ner fritt från tidningens hemsida under två veckor. Satsningen fick mycket uppmärksamhet och nominerades till ”Årets innovation” av Tidningsutgivarna och belönades med Stora Journalistpriset 2013 i kategorin ”Årets förnyare” för dess vitalisering av ”något av det mest konservativa inom journalistiken – litteraturkritiken.”⁷

E-boksprojektet beskrivs i *UNT* ömsom som ett nytt sätt att förmedla kritik, ömsom som ”inte litteraturkritik i sig” utan ett sätt att få inblick i kritikerns arbete, vilket både pekar på svårigheten att definiera vad som egentligen är kritik och på kritikens dubbla funktion av process och produkt.⁸ Det speglar därmed att kritik i sig är

ett mångtydigt och svårdefinierat begrepp. Etymologiskt kommer det från grekiskans *krínein* som betyder att skilja ut eller avgöra. I juridisk bemärkelse kunde kritik också innebära vad vi idag ofta förknippar med begreppet – att bedöma och värdera.⁹ En sådan verksamhet har förstås i någon bemärkelse pågått lika länge som det funnits läsare. I den tryckta pressen i Sverige har dess uppgift varit att beskriva, värdera, tolka och kontextualisera det recenserade verket, men den har även fungerat som en form för konsumentupplysning, debatt och opinion.¹⁰ Samtidigt har kritiken uppgifter som skiljer den från journalistiken. Den är ett svar på en annan text, en kommentar, och därtill en egen kulturell skapelse.

Med tanke på dess påstådda vitalisering och förnyelse av litteraturkritiken är det mot denna bakgrund intressant att undersöka vad för typ av kritik som förmedlades i e-boksprojektet. Vad är det i de litterära texterna som kommenteras och hur? Vilka kritiska uppgifter är det som utförs i marginalanteckningarna? Och vilken betydelse har digitaliseringen i det här fallet för kritikens form och innehåll?

E-KULTUR OCH MARGINALIA

UNT:s projekt pågick under en begränsad tidsperiod och får betraktas som ett experiment. Irenius uppgav i samband med att projektet sjösattes att hon blivit inspirerad av sajter för social läsning som Readmill. Genom att publicera kommenterade e-böcker ville hon ge tidningsläsarna inblick i kritikverksamheten och samtidigt förnya den. Kritiken skulle bli social och läsarna skulle få ”läsa tillsammans med tidningens litteraturkritiker”.¹¹

Projektet introducerades i december 2012 med ett temanummer om digital läsning där kulturdelen för dagen bytt namn till ”e-kultur”. ”Digitala böcker lär också komma att påverka det som är en kärna i kultursidornas verksamhet: litteraturkritiken. Här finns en möjlighet att förnya kulturjournalistiken – vilket vi också försöker göra i dag”, skrev Irenius i en inledande artikel och fortsatte: ”Se det som en tidig julklapp – men också som ett första steg att undersöka litteraturkritikens former i digitaliseringens tid.” Julklappen togs väl emot och den första boken, Merethe Lindströms roman *Dagar i tystnadens historia* (2012), som försetts med en kritikers marginalanteckningar, laddades ner över 3 000 gånger.¹²

Under våren 2013 fortsatte projektet med möjligheten för läsarna att ladda ner två fackböcker med marginalanteckningar – *Skrivbordskrigarna* (2013) av Lisa Bjurwald och *Förortshat* (2013) av Johanna Langhorst – varav den senare försetts med marginalanteckningar av två kritiker. I maj tillgängliggjordes Joyce Carol Oates novell *Nattsidan* (1977) först i en utgåva tillsammans med en kritikers marginalanteckningar och därefter i en med tidningsläsarnas. I juni gjorde författaren Malte Persson marginalanteckningar i sin egen novell ”Fantasy” (2013). Projektet avslutades i augusti 2013 med ett utdrag ur Therese Söderlinds roman *Vägen mot Bålberget* (2013) som publicerades tillsammans med två kritikers marginalanteckningar i samband med en bokcirkel arrangerad av Uppsala Stadsbibliotek. Sammantaget omfattade projektet alltså en mängd olika genrer och litterära former och aktörer, alltifrån professionella kritiker till allmänläsare och författare.¹³ I den här artikeln kommer jag att avgränsa studien till de marginalanteckningar som gjordes i de fullständiga skönlitterära verk som publicerades, det vill säga Lindströms roman och Oates novell.

Även om själva forumet för att förmedla litterär kritik var nydanande i e-boksprojektet, anslöt den form kritiken tog sig – marginalanteckningen – till en av kritikens äldsta former. H. J. Jackson använder visserligen inte begreppet kritik när hon beskriver genrens historia i *Marginalia* (2001) men hon visar hur noteringar i böcker gick från att fram till 1700-talet främst ha förmedlat lärdomar och korrigeringar till att under perioden fram till 1820-talet öka i status och även få värderande och sociala funktioner – inte minst genom Samuel Taylor Coleridges publiceringar av sina anteckningar under just namnet marginalia. Därefter, från 1820-talet och framåt, i takt med att bibliotek etablerades och allt fler fick tillgång till egna böcker, blev marginalanteckningarna istället alltmer privata och ofta betraktade som fult klotter.¹⁴ Det är alltså under samma period som litteraturkritiken började etableras i pressen som marginalian, precis som brevkritiken och salongs-kulturen, förlorade alltmer i betydelse.¹⁵

Med digitaliseringen har emellertid marginalanteckningen fått något av en renässans med topplistor som Kindles ”most highlighted passages” och det slags sajter för ”social läsning” som inspirerade till e-boksprojektet.¹⁶ Ett exempel på en föregångare till UNT:s e-boksprojekt är *The Golden Notebook*-projektet som lanserades av den amerikanska tankesmedjan Institute for The Future of the Book

2008. De publicerade Doris Lessings roman *The Golden Notebook* (1962) online och lät den under några veckor kommenteras av sju kritiker. Även vanliga läsare kunde delta i ett diskussionsforum och följa processen i en blogg.¹⁷ Kritikern Sam Andersons projekt *A Year in Marginalia* kan också nämnas i detta sammanhang. I en blogg i den litterära nättidskriften *The Millions* fotograferade han alla de marginalanteckningar han gjorde under året ifråga och beskrev det som ”the most intimate, complete, and honest form of criticism possible”.¹⁸

REAKTION OCH DIALOG

Den första e-bok som publicerades i e-boksprojektet var som nämnts Lindströms roman *Dagar i tystnadens historia*, försedd med marginalanteckningar av kritikern Therese Eriksson. Romanen var det första verket av den norska författaren som översatts till svenska och den hade tilldelats Nordiska rådets litteraturpris 2012. Den skildrar, genom berättaren Eva, ett ekonomiskt välmående norskt pensionärspar med en historik av hemligheter och känslomässig skuld. I dess nu-plan har maken Simon slutat tala. Om det beror på en tilltagande demens eller är självvalt förblir oklart genom berättelsen. Eva ser tillbaka på deras liv och försöker förstå hur de hamnat i den tystnad som nu omger dem.

Eriksson har gjort ett trettiotal anteckningar och därtill understrykningar, utropstecken och pilar i marginalerna på den drygt 200-sidiga romanen. Den ursprungliga tanken hos *UNT:s* redaktion uppges ha varit att skanna hela de tryckta böckerna efter att kritikerna antecknat i dem för hand, men sådana filer skulle bli alltför omfattande. Istället användes en app för anteckningar i PDF:er – PDF Expert.¹⁹

De flesta av marginalanteckningarna är korta och består av en eller två meningar, vilka framförallt kommenterar Evas tankar eller specifika händelser i romanen. Eriksson formulerar ofta frågor till texten, som: ”Har tystnaden funnits där, i Simon, hela tiden? Som något latent, oraderbart?” (22), eller: ”Ett liv fullt av inkräktare; verkliga som drömda. Människor som sjukdomar/företeelser. Och minnen. Varför STÖR de så mycket?” (95).²⁰

I samband med att e-boken tillgängliggjordes för *UNT:s* läsare publiceras en artikel i tidningen där Eriksson skriver om processen att kommentera verket. Hon påpekar då att hennes marginalanteckningar skiljer sig från sådant hon skulle behandla i en traditionell recension:

Jag analyserar deras relation, fäller moraliska omdömen om deras tillkortakommanden, blir galen på hur de ömsesidigt dömer varandra till tystnad. I en recension är det sällan jag behandlar romankaraktärer som riktiga människor, då har de återigen blivit en del av det som ska vara i fokus – nämligen verket – men när jag läser gör jag det.²¹

För Eriksson är alltså marginalen en plats för ett känslomässigt och inlevelsefullt samtal med verket och dess karaktärer. I flera av kommentarerna uttrycker hon också personliga reaktioner på Evas resonemang. När Eva tänker att: ”För de flesta mäts väl feighet i vad man riskerar att förlora, vägt mot tanken på att förlora sig själv, är det inte så?”, svarar Eriksson: ”Nej?! Tror inte att detta att ’förlora sig själv’ alltid ligger i den andra vågskålen!” (81)

De estetiska värdeomdömena är få. ”ML bygger upp, och skapar obehaglig stämning med så små medel. Skickligt” (19), är en av de mer utförliga. Andra kommentarer av den här typen är beröm som: ”Fint!” (10), ”Språket!!♥” (11), ”Så exakt!!” (189). Kommentarer om verkets form eller som gör intertextuella kopplingar och relaterar *Dagar i tystnadsens historia* till annan litteratur eller till Lindströms tidigare litterära produktion är ovanliga. Överlag är Erikssons marginalanteckningar främst uttryck för en dialog med romanens tankegods, men också för en del mer prövande tolkningar: ”Inkräktaren? Eller, det är väl för enkelt. Ja, hennes son måste vara yngre...” (56).

Den längsta anteckningen är den sista som kan ses både som ett sammanfattande omdöme om romanen och som en kommentar till dess avslutande mening (”Efter det såg jag honom inte igen”, 214), vilken följs av en pil och noteringen: ”Kan det inte bli annorlunda? Något annat än detta? Detta är trådar som hänger löst, de är inte ihopsamlade. Jfr s. 190 & Evas reflektioner om litteraturen. M. L. följer inte det mönstret, hon låter sin roman imitera liv – inget reds upp, allt hänger löst...” (214).

Färgerna på Erikssons kommentarer varierar vilket skulle kunna tyda på att de är gjorda vid olika lästillfällen eller vid omläsning men de har till övervägande del ändå karaktären av förstagångsläsning. De utmärks av att vara prövande och bestå av direkta reaktioner. På så vis skiljer de sig från en traditionell recension där tolkningen

av verket i någon mån är avslutad. Ett skäl till detta kan vara att e-boksprojektets läsare inte skulle störas alltför mycket i sin egen läsning av romanen genom långa kontextualiserande och tolkande resonemang, vilka kanske rentav skulle kunna avslöja intrigen. Men det kan också bero på att marginalen ur ett kritikerperspektiv uppfattas som en plats för idéer och ofärdiga tankar.

Erikssons ganska få kommentarer kan också relateras till att marginalanteckningen precis som all kritik är beroende av värdtexten. Skönlitteratur, noterar Jackson, är en av de genrer som sällan antecknas i då den inbjuder till en intensiv och uppslukande läsning.²² Erikssons anteckningar ansluter till viss del till denna slags upplevelseorienterade och känslomässigt engagerande läsart. Även om hon i det här fallet har ett professionellt uppdrag att anteckna så är det, precis som hon själv kommenterat, snarare privatpersonens än kritikerns reaktioner som träder fram i marginalanteckningarna.

FÖRMEDLING OCH FÖRKLARING

I maj 2013 inbjöds *UNT*:s läsare att publicera sina egna marginalanteckningar i Joyce Carol Oates gotiska novell *Nattsidan* (1977). De uppmanas att hämta eller ladda ner novellen, läsa den och anteckna för hand eller i appen och därefter lämna in de kommenterade böckerna till tidningen.²³ Men innan dess kunde de ta del av både Anna Ehns recension av novellen i *UNT* och hennes marginalanteckningar i en e-boksutgåva.

Till skillnad från Eriksson så skriver Ehn väldigt lite om sina personliga läsupplevelser. Hennes anteckningar om Oates novell är förhållandevis långa och har ofta syftet att kontextualisera eller förklara detaljer och skeenden i novellen. Medan Erikssons marginalanteckningar oftast vände sig tillbaka till texten och fördes i dialog med verket riktar sig Ehns istället mot andra läsare.

Nattsidan, som berättas genom huvudpersonen Jarvis Williams dagboksanteckningar, skildrar en grupp parapsykologiska forskare vid slutet på 1800-talet vilka närvarar vid seanser för vetenskapens räkning. Till den första dagboksrubriken, ”6 februari 1887. Quincy, Massachusetts. Hotell Montague”, gör Ehn en pil och visar läsarna hur den kan tolkas:

Här får vi mycket information: årtalet då berättelsen utspelar sig, och i vilken geografisk trakt (Det nordöstra hörnet av USA är för övrigt en återkommande trakt i Oates författarskap, även om hon oftare placerar sina miljöer Staten New York [sic] än i Massachusetts). Den inledande raden antyder också att detta är en berättelse i dagboksform. och [sic] så finns här en litterär anspelning till Shakespeare, och familjen Montague i Romeo och Julia. Betydelse? (3)²⁴

Tonen är undervisande och Ehn talar till ett ”vi” som hon ger kontextualiserande information. Trots att novellen *Nattsidan* är en fjärdedel så lång som Lindströms roman så har den ungefär dubbelt så många marginalanteckningar. Ehn ringar ofta in ord eller markerar särskilda stycken där hon pekar ut aspekter och frågor som kan vara intressanta att uppmärksamma ur ett läsarperspektiv, exempelvis ”i den här sången återkommer natten” och ”religion och död och röster från andra sidan = novellens tema?” (8). Hon ger dessutom läsaren upplysningar, som att Binet, som omnämns i novellen, är en fransk psykolog (28) eller att ”parapsykologisk forskning” innebär ”studier av det övernaturliga” (5).

Precis som hos Eriksson är värderande omdömen få i Ehns fall. Då de alls förekommer stannar hon heller inte vid det slags personliga och känslomässigt förankrade beröm som Eriksson ger, utan hon pekar istället på den estetiska formen och förklarar även här för läsarna vad det är som gör att Oates lyckas så väl i sin gestaltning: ”effektivt berättat; korthugget och andlöst. Oron gestaltas i språket. Något hemskt måste ha hänt, vad? skicklig [sic] uppbyggnad av spänning” (14).

Skillnaderna mellan Erikssons och Ehns marginalanteckningar kan förstås bero på såväl deras olika kritikerpersonligheter som på texternas skilda karaktärer. *Dagar i tystnadens historia* är en roman med teman som skuld, rätt och fel och mänskliga relationer och den möts också av en känslomässig och moraliskt reflekterande läsning. Oates gotiska mystik i historisk miljö uppmuntrar i sin tur till ett mer förklarande och tolkande förhållningssätt. Men ytterligare en aspekt som bör tas i beaktande är det faktum att *Nattsidan* också skulle kommenteras av tidningsläsarna. Det skulle åtminstone delvis kunna ses som en förklaring till att Ehns anteckningar i hög grad undviker det privata och är mer vägledande. De påminner på så sätt om ett annat av marginalanteckningens traditionella användningsområden:

som en plats för texttolkning och förklaring. En uppgift som sedan förts vidare i fotnoter och kommenterade utgåvor.²⁵

Men det finns också likheter mellan de båda kritikerna. Ehns anteckningar ger precis som Erikssons intryck av att vara impulsiva och skrivna i stunden under en första genomläsning. Även om de överlag är betydligt längre än Erikssons så är de talspråkligt och spontant formulerade med utrop som ”Aha, fru A är medium och den oroande stämningen i början beror på något hon gjorde” (4) och ”Oj! Till och med den skeptiske Moore rubbas!” (19).

När Jackson diskuterar vad som utmärker särskilt bra marginalia så nämner hon bland annat att antecknaren bör ha en egen röst och att kommentarerna ska kännas spontana, ärliga, passionerade och engagerade.²⁶ Det lite ofärdiga och slarviga i kritikernas anteckningar kan utifrån en sådan måttstock ses som just tecken på autenticitet; på att det förmedlade är kritikerns ärliga och oförställda läsning som vi genom att ”glutta på litteraturkritikerns klotter” får inblick i.²⁷

LÄSA SOM EN KRITIKER

Tolv läsare svarade på *UNT*:s uppmaning att ”läsa som en kritiker”. Deras anteckningar sammanställdes i en e-boksupplaga där varje läsare fick en egen färg och ett eget typsnitt. Eftersom e-boken publicerades som ett verk kommer jag att behandla alla kommentarer gemensamt, som en helhet.²⁸

Det rör sig om en fullklottrad bok med runt 250 skrivna kommentarer och därtill ytterligare typografiska markörer – understrykningar, pilar och ringar – som vittnar om olika läsartertemperament. Att läsa dem tillsammans ger intrycket av ett intensivt samtal och skulle kunna jämföras med en digital boccirkel jämte den fysiska som *UNT* också arrangerade om samma novell som en del i projektet.²⁹

Studier av amatörkritik av olika slag, på bloggar eller i diskussionsgrupper på nätet, har ofta pekat på att den skiljer sig från den professionella kritiken främst genom sitt mer intima och känslomässiga förhållande till litteraturen. De så kallade amatörkritikerna sätter sig ofta själva i centrum och läser handlingsinriktat och med fokus på den egna identifikationen med huvudpersoner och miljöer.³⁰ Men det har också påpekats att det inom gruppen ”amatörkritiker” rymmer en stor variation. Aske Kammer visar exempelvis, i en kartläggning

av danska webbsidor där amatörer recenserar kultur från 2017, att många av skribenterna hade hög utbildning inom det område de skrev om och han konstaterar i ljuset av detta att välutbildade amatörkritiker i vissa fall kan ha mer specifika ämneskunskaper än en betald tidningsrecensent.³¹ Ann Steiners studie av amatörrecensioner på Amazon visar också att läsares texter skiljer sig mycket åt beroende på vilken typ av litteratur som behandlas. Amatörkritiker som skrev om populärlitteratur profilerade sig gärna gentemot de etablerade kritikerna medan de som skrev om kvalitetslitteratur istället efterliknade dagspresskritiken både till form och till innehåll.³²

Läsarnas anteckningar till *Nattsidan* är väldigt varierande. Några deltagare har bara gjort en handfull till ett dussin noteringar och en del gör nästan bara understrykningar. Sammantaget kan man ändå konstatera att de personliga reflektionerna, om man med sådana menar kommentarer som pekar på läsarna själva, är ganska få. Någon skriver angående den period novellen utspelar sig: "Min pappa föddes 1893. Ganska samtida." (3) I övrigt är de flesta av de personliga kommentarerna olika typer av reaktioner på innehållet i novellen: "Märkligt att telepati anses som ngt naturligt" (13), "Skriver man dagbok såhär? Kanske" (34) "WOW" (24) "Jodå!", "USCH!" och "OJ!!!" (44).

Flera av läsarna försöker också genom sina kommentarer att kontextualisera och i likhet med Ehn förklara och uttolka verket. Några nämner andra verk som de kommer att tänka på under läsningen, till exempel novellens likheter med texter signerade Edgar Allan Poe, H. P. Lovecraft och H. G. Wells. Överlag är många anteckningar utförliga, noggranna och uppmärksamma. "Här har hon gått ur dagboksformen och in i en annan, bytet sker obemärkt" (13), kommenterar en läsare och en annan påpekar att: "Rollerna blir ombytta. Nu intar Williams en mer återhållsam inställning och använder Moores arugmentation" [sic] (26).

Precis som hos *UNT*:s kritiker är läsarnas förslag på tolkningar, med något undantag, gjorda vid vad som förefaller vara den första läsningen. Även värderande kommentarer är få hos läsarna. Precis som i Erikssons recension av Lindströms roman är det mest fråga om korta positiva omnämmanden av typen "Vackert formulerat" (29) eller "Bra detalj!" (6).

Här kan vi alltså konstatera att läsarnas marginalanteckningar inte skiljer sig påtagligt från kritikernas. Det finns likheter både med Ehns

och Erikssons sätt att kommentera och skillnaderna mellan de båda kritikerna är större än mellan dem och läsarna.

Det här påminner oss återigen om bredden inom amatörkritiken. Att anteckna i böcker och skicka in dessa till en tidning attraherar förmodligen ambitiösa läsare – läsare som, i likhet med de i Kammers undersökning, själva kan besitta stor kompetens på området, även om de inte arvoderas som Eriksson och Ehn.³³ *Nattsidan* är därtill ett verk av en höglitterär författare och att läsarnas omdömen inte skiljer sig påtagligt från de professionella kritikernas är på så sätt också i linje med Steiners iakttagelser.

REMEDIERAD KRITIK

Marginalanteckningarna i *UNT*:s e-boksprojekt är som framgått av varierade slag och skrivna utifrån olika syften. Är de då ens att betrakta som kritik? I en vid bemärkelse så är de det: de utgör svar på ett litterärt verk och gör bruk av typiska kritiska funktioner som att värdera, tolka och kontextualisera. Men samtidigt är de en form av kritik som i lägre grad än en traditionell recension kan läsas självständigt, dels för att den delar plats med källtexten, dels på grund av dess ofta personliga och fragmentariska uttryck.

Vilken betydelse har det då att anteckningarna som kritikerna gör är digitaliserade och förmedlas i e-böcker? Kommentarererna är gjorda i PDF:er som var nedladdningsbara på *UNT*:s hemsida, men i övrigt kan man konstatera att det är väldigt få av digitaliseringens möjligheter som utnyttjas i projektet. Länkar eller hypertexter används inte och kommentarererna är aldrig längre än att de får plats på den fysiska boksidan, trots att de är skrivna i ett elektroniskt dokument. Detta kan jämföras med *The Golden Notebook*-projektet där romanen publicerades online och kommentarererna fördes in live under kritiker- nas läsning. Dessa kunde därför också länkas till läsarkommentarer i sajtens diskussionsforum. Men även om det amerikanska projektet utnyttjade fler av digitaliseringens möjligheter än e-boksprojektet så förefaller det även här ha varit en blandning av digital och analog läsning. En av kritikerna i projektet berättar exempelvis i ett blogginlägg att hon själv läste en tryckt version av boken och därefter förde över sina kommentarer till den digitala utgåvan.³⁴

Istället för e-bokens i princip oändliga utrymme och möjliga hyper-

textualitet är det den tryckta bokens marginalanteckningar som efterliknas i e-boksprojektet, både till formen och i kritikernas förhållningssätt till genren. Projektet är på så sätt ett exempel på det som Jay David Bolter och Richard Grusin kallar remediering, det vill säga den process genom vilken nya medier inkorporerar drag av gamla medier.³⁵ Trots betoningen på ”e-kultur” och digitalisering av kritiken i samband med projektets lansering är det äldre medieformer som efterliknas. E-boksprojektet återanvänder inte bara en gammal kritikform, marginalanteckningen, utan är också påtagligt medienostalgiskt i sin strävan att efterlikna en för hand antecknad codexbok. Handskriftens och pappersbokens materialitet är fortfarande tongivande även i den digitaliserade boken.

Ytterligare ett utmärkande drag när det gäller marginalanteckningarna i e-boksprojektet är deras karaktär av muntlighet och dialog. Såväl Erikssons som Ehns och läsarnas anteckningar är formulerade som en konversation mellan texten, kritikern och de presumtiva läsarna. Ett av projektets uttalade syften var också att göra kritiken social. Även detta kan ses som ett exempel på remediering. I likhet med digital kritik formulerad i läsarcommunities, på bloggar och i sociala medier som Twitter kan e-bokskritiken i *UNT* liknas vid 1600-talets halvoffentliga salongskultur och den konversationskultur med litteraturkritiska inslag som utmärkte denna.³⁶ Liksom marginalanteckningen under dess guldålder präglades salongskulturen av gemenskap och diskussion och en liknande social samtalskultur satte tydliga avtryck i *UNT*:s projekt.³⁷ Även de fysiska bokcirkelträffarna som var en integrerad del av projektet speglar hur bokcirkeln och den litterära salongen upplevt en renässans som kritiskt forum under 2000-talets inledande decennier.

E-boksprojektet utmärks därför inte bara, eller ens främst, av dess digitala karaktär utan här möts och bryts flera medier och tekniker mot varandra: handskriften och datorn, den tryckta boken och e-boken, liksom muntliga och sociala former av kritik.

DIGITALISERINGENS BETYDELSER

Trots den omtalade digitala förnyelsen av kritiken så är det inte mycket som pekar på att marginalanteckningarna i sig är särskilt påverkade av det faktum att de tillkommit i ett digitalt medium.

Snarare är det de analoga tryckta mediernas materialitet som präglar kritiken i e-boksprojektet. Digitaliseringens betydelse framgår istället företrädesvis i hur projektet uppkom och mottogs.

Inom kulturhistorisk medieforskning betonas synen på medier som inte bara tekniker utan också som verksamma i en social kontext.³⁸ Som Pelle Snickars påpekar i *Digitalism* (2014) så är i stort sett alla medier idag rent tekniskt digitala: de produceras med hjälp av digital teknik. Frågan om digitaliseringen handlar därför inte främst om den digitala tekniken i sig utan om hur den ”påverkat innehåll och tilltal, spridning och funktion.”³⁹

När det gäller *UNT*:s projekt var det e-boken och läsarnas vana vid surfplattor som gav tidningen möjlighet att sprida kritikernas anteckningar. Men intresset bland tidningsläsarna för att ”läsa med kritikerna” i en e-bok och själva delta och ”läsa som en kritiker” behöver också relateras till ett nytt sätt att interagera som tidnings- och kritikkonsument. Medieforskaren Henry Jenkins menar att den nya digitala tekniken i grunden har förändrat hur vi producerar och konsumerar berättelser både på en social och kulturell nivå. *UNT*:s projekt kan ses som ett exempel på det slags deltagarkultur som han menar kännetecknar det nya digitala medielandskapet överlag.⁴⁰

En aspekt av deltagarkulturen är de uppluckrade gränserna mellan amatörer och professionella. För kritikens del så har det tagit sig uttryck i en oro för att oavlönade skribenter på nätet ska ta över kritikerns uppgift eller utarma ”den riktiga kritiken”.⁴¹ Optimisterna har istället talat om att amatörkritiken demokratiserar det kulturella samtalet och tvingar den professionella kritiken att bli mer relevant och inkluderande.⁴²

Men som vi såg i exemplet med läsarkritikerna i *UNT*, så behöver inte skillnaden mellan amatörer och professionella vara så stor. Steiner påpekar också att det finns ett inflytande i båda riktningarna: amatörkritikerna härmar de professionella kritikerna som i sin tur tvingas att förhålla sig till den digitala kritikens mer personliga och subjektiva uttryckssätt.⁴³ E-boksprojektet i *UNT* kan ses som typiskt för en sådan utveckling. Det är inte bara ett exempel på deltagarkulturens utbredning till litteraturkritikens domäner, utan också på överskridanden mellan en privat och en mer offentlig form av kritik. Marginalanteckningarna uppfattades, som vi sett ovan av Eriksson, som en mer personlig läsning än en recension och i beskrivningarna av

projektet användes ofta uttryck som vi ska ”glutta på” eller ”blotta” kritikernas arbetsprocess.⁴⁴ Läsarna blir kritiker och kritikerna läsare.

En annan aspekt som Jenkins menar kännetecknar digitaliseringen av dagens medier är behovet av spridning och uppmärksamhet över flera plattformar för att synas och bli ekonomiskt framgångsrik.⁴⁵ När det gäller detta kan man konstatera att e-boksprojektets digitaliserade kritik var lyckad. Det aktiverade inte bara tidningens egen webb där böckerna sammantaget laddades ner över 10 000 gånger utan ledde också till fysiska träffar och samarbeten med förlag och bibliotek, journalistiska priser och nationellt och internationellt medieintresse.⁴⁶

Men behovet av den här typen av digital uppmärksamhet har också påtalats som ett hot mot kritiken. ”I stället för att värna om sin egen art och förbättra det som är, eller åtminstone har varit, genuint med kultursidornas uppdrag försöker man hellre efterlikna de fiender man borde göra motstånd mot. Kritiker ska göra webbteve, topplistor och blogga”, skrev Andreas Åberg och Madeleine Grive i debattskriften *Den vältempererade kritiken från 2009*.⁴⁷ *Sydsvenska dagbladets* kulturchef Rakel Chukri svarade i sin tur på Åbergs och Grives kritik i antologin *Kulturjournalistikens gränser* (2010) med att istället efterlysa ”mer nyfikenhet inför nya format”:

Mediekonsumtionen har förändrats radikalt men bortsett från webb-teve och bloggar har kulturbevakningen inte förändrats nämnvärt. Vilket är märkligt med tanke på att genrens akademiska och konstnärliga kärna torde ämna sig bättre för formexperiment än någon annan typ av journalistik.⁴⁸

Att tidningarna känt sig tvungna att hitta nya sätt att ge kritiken spridning är tydligt, oavsett om det främst är av ekonomiska eller journalistiska skäl. *UNT:s* e-boksprojekt är ett i raden av formexperiment som kultursidorna ägnat sig åt under det senaste decenniet. År 2007 beordrades *Dagens Nyheters* kritiker att blogga och 2008 lanserade *Expressen* Nils Schwartz kritikblogg som ”den svenska kulturjournalistikens mest kvalificerade plusmeny”.⁴⁹ Andra exempel är *Dagens Nyheters* webb-tv-serie ”Rad för rad”, där Åsa Beckman och Fredrik Lindström analyserade dikter våren 2015 och *Svenska Dagbladets* essäsidan ”Under streckets” etablering som podcast samma år.⁵⁰

Som påtalades inledningsvis och som dessa exempel tydligt vittnar

om så har kritiken ofrånkomligen en förmåga att anpassas till nya medier. Med Arne Melberg kan man förklara detta med att kritik ”inte är någon bestämd och avgränsbar genre, åtminstone inte i första hand, utan snarare ett modus, som kan arbeta sig in i alla möjliga sammanhang.”⁵¹

Men digitaliseringens betydelse för litteraturkritiken går samtidigt inte att formulera på ett entydigt vis. Även om *UNT:s* e-boksprojekt lanserades och också prisades som en förnyelse av kritiken, visade sig projektet vid en närmare anblick i hög grad vara tillbakablickande. Det pekar i sin tur på att digitaliseringen inte per automatik innebär en förnyelse av kritikens former. Som framgår av denna undersökning av e-boksprojektet kan den i lika hög grad innebära återupptäckten av äldre kritikerpraktiker och medier, som i detta fall marginalanteckningen. Fastän e-boksprojektet lanserades stort som en satsning på e-kultur, visade det sig härmed som förvånansvärt analogt.

NOTER

1. Johan Svedjedal talar om bokbranschens ”Gutenberg-förmåga”, med vilken han menar dess förmåga att använda och dra nytta av ny teknik, i *Den sista boken*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 2001, s. 29.
2. Se Kjell Espmark, ”Tal av Akademiens direktör herr Espmark”, <http://www.svenskaakademien.se/svenska-akademien/sammankomster/hogtidssammankomsten/2014/Tal%20av%20Akademiens%20direkt%C3%B6r%20herr%20Espmark> (Sidan hämtad 4 december 2017).
3. Ulrika Kärnborg, *Klickokratin. Mediekrisens första offer är sanningen*, Stockholm: Atlas, 2015, s. 147.
4. Se t.ex. inledningen i Houman Barekat, Robert Barry och David Winters (red.), *The Digital Critic. Literary Culture Online*, OR Books: New York & London, 2017, s. 12–15.
5. Jarkko Jokelainen, *Anyone Can be Critic. Is There Still a Need for a Professional Arts and Culture Journalism in the Digital Age?*, Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism, 2014; Leif Ove Larsen, ”En kulturjournalistikens renessanse? Om kulturdekning i papper- och nettaviser”, i Martin Eide (red.), *Journalistiske nyorienteringer*, Oslo: Scandinavian Academic Press, 2009; Aske Kammer, ”Post-Industrial Cultural Criticism. The Everyday Amateur Expert and the Online Cultural Public Sphere”, och Nete Nørgaard Krisensen och Unni From, ”From Ivory Tower to Cross-Media Personas. The Heterogenous Cultural Critic in the Media”, båda i Nete Nørgaard Kristensen och Unni From (red.), *Cultural Journalism and Cultural Critique in the Media*, London & New York: Routledge, 2017; Marc Verboord, ”The Legitimacy of Book Critics in the Age of the Internet and Omnivorousness. Expert Critics, Internet Critics and Peer Critics in Flanders and the Netherlands”, i *European Sociological Review*, vol. 26, 2010:6, och Ryan Gillespie, ”The Art of Criticism in the Age of Interactive Technology. Critics, Partici-

- patorty Culture, and the Avant-Garde”, i *International Journal of Communication*, vol. 6, 2012. Andra studier om dagens kulturjournalistik och dagskritik som kan nämnas är Maarit Jaakkola, *The Contested Autonomy of Arts and Journalism. Change and Continuity in the Dual Professionalism of Cultural Journalism*, diss. Tampere: University of Tampere, 2015, och Nete Nørgaard Kristensen och Kristina Riegert (red.), *Cultural Journalism in the Nordic Countries*, Göteborg: Nordicom, 2017.
6. Ann Steiner "Private Criticism in the Public Space. Personal Writing on Literature in Readers' Reviews on Amazon", i *Particip@tion*, vol. 5, 2008:2, och "Personal Readings and Public Texts. Book Blogs and Online Writing About Literature", i *Culture Unbound. Journal of Current Cultural Research*, 2010:2. Se även Steiners artiklar "Amatörkritik på internet", i Torbjörn Forslid och Anders Ohlsson (red.), *Litteraturens offentligheter*, Lund: Studentlitteratur, 2009, och "Digital litteraturkritik", i Christian Lenemark (red.), *Litteraturens nätverk. Berättande på internet*, Lund: Studentlitteratur, 2012.
 7. Jens Pettersson och Björn Lövenlid, "Så fungerar det hyllade projektet", i *Uppsala Nya Tidning* 30 oktober 2013; Filip Johansson, "Lisa Irenius fick priset Årets förnyare", i *Uppsala Nya Tidning* 22 november 2013.
 8. Se Lisa Irenius, "Litteraturens nya e-ljusspår", i *Uppsala Nya Tidning* 15 december 2012; Lisa Irenius, "Håll samtalet i gång!", i *Uppsala Nya Tidning* 31 januari 2013; Lena Köster, "Nyfiken läsare fick ge egen åsikt", i *Uppsala Nya Tidning* 30 oktober 2013.
 9. Se Tomas Forser, *Kritik av kritiken. 1900-talets svenska litteraturkritik*, Gråbo: Anthropos, 2002, s. 11.
 10. Se t.ex. Göran Sörbom, *Estetik, konst och kritik. Några artiklar och föredrag*, Uppsala: Uppsala universitet, 1993; Jan-Gunnar Sjölin, "Inledning", i Jan-Gunnar Sjölin (red.), *Om konstkritik. Studier av konstkritik i svensk dagspress 1990–2000*, Palmkron: Lund, 2003; Johan Svedjedal, "Kritiska tankar. Om litteraturkritiken", i Torbjörn Forslid och Anders Ohlsson (red.), *Litteraturens offentligheter*, Studentlitteratur: Lund, 2009; Lina Samuelsson, *Kritikens ordning. Svenska bokrecensioner 1906, 1956, 2006*, diss. Karlstad: Bild, text & form, 2013.
 11. Se Lisa Irenius, "Kulturjournalistik ända ut i marginalerna", i *Medieormen*, P1, Sveriges Radio 28 oktober 2013, se <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=3938&artikel=5684594> (Sidan hämtad 21 november 2017).
 12. Irenius, "Litteraturens nya e-ljusspår"; Irenius, "Kulturjournalistik ända ut i marginalerna".
 13. Som avslutning provades också ett liknande grepp på konstkritiken. *Uppsala Nya Tidnings* konstkritiker Sebastian Johans recension av utställningarna "Stipendiater 2013 – Stiftelsen Anna Lisa Thomson till minne" och "3 finländska stipendiater" på Uppsala konstmuseum publicerades i tidningen och den som ville besöka utställningarna kunde genom mobiltelefonen gå in på tidningens webbsida och läsa Johans anteckningar om verken, se Lisa Irenius, "Häng med kritikern", i *Uppsala Nya Tidning* 12 december 2013.
 14. H. J. Jackson, *Marginalia. Readers Writing in Books*, New Haven & London: Yale University Press, 2001, s. 44–80.
 15. Se Åsa Arping, *"Hvad gør væl namnet?". Anonymitet och varumärkesbyggande i svensk litteraturkritik 1820–1850*, Göteborg & Stockholm: Makadam, 2013.
 16. Magnus Bremmer, "Socialt kvitter i litteraturens marginaler", i *Svenska Dagbladet* 17 oktober 2012.

17. *The Golden Notebook Project*, <http://www.thegoldennotebook.org/> (Sidan hämtad 21 november 2017).
18. Sam Anderson, *A Year in Marginalia*, <http://themillions.com/2010/12/a-year-in-marginalia-sam-anderson.html> (Sidan hämtad 21 november 2017).
19. Irenius, "Kulturjournalistik ända ut i marginalerna".
20. Sidnummer kommer i det följande att anges inom parentes till de sidor som Therese Eriksson kommenterar i *UNT:s e-bok av Merethe Lindströms, Dagar i tystnadens historia*, övers. Urban Andersson, Stockholm: Weyler förlag, 2012.
21. Therese Eriksson, "Kritikerns anteckningar i fokus", i *Uppsala Nya Tidning* 15 december 2012.
22. Jackson, *Marginalia*, s. 77 och 262.
23. "Läs som en kritiker du med!", i *Uppsala Nya Tidning* 11 maj 2013.
24. Sidnummer kommer i det följande att anges inom parentes till de sidor som Anna Ehns kommenterat i *UNT:s e-bok av Joyce Carol Oates, Nattsidan*, övers. Johan Theorin, Stockholm: Novellix, 2013.
25. Jackson, *Marginalia*, s. 45–51.
26. Jackson, *Marginalia*, s. 209f.
27. Se Irenius, "Håll samtalet i gång!"
28. Jag kommer i de anteckningar som citeras ange sida i den läsarkommenterade utgåvan av *Nattsidan*, men inte färg eller skribent (jfr not 20 och 24).
29. John Sjögren, "Bokcirkel i jätteformat", i *Uppsala Nya Tidning* 28 maj 2013. Ett liknande, men analogt, projekt utförde konstnären Kajsa Dahlberg i verket *Ett eget rum. Tusen bibliotek* (2006), där hon sammanställde anteckningar, understrykningar och klotter ur ett hundratal biblioteksexemplar av Virginia Woolfs *Ett eget rum* (1929) genom att kalkera och foga samman dem till en ny bok.
30. Se Petra Söderlund, *Läsarnas nätverk. Om bokläsare och Internet*, Uppsala: Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, nr 47, 2004, s. 95f; Steiner, "Amatörkritik på internet", s. 187ff; Torbjörn Forslid, Jon Helgason, Lisbeth Larsson, Christian Lenemark, Anders Ohlsson och Ann Steiner, *Höstens böcker. Litterära värdeförhandlingar 2013*, Göteborg & Stockholm: Makadam, 2015, s. 54f.
31. Kammer, "Post-Industrial Cultural Criticism", s. 124.
32. Steiner, "Amatörkritik på internet", s. 185.
33. Eftersom inte alla läsarna av *Nattsidan* angett namn har jag inte undersökt vilka de är eller verifierat dem, men flera av dem verkar vara verksamma inom olika delar av det litterära fältet eller i den akademiska världen.
34. Se Lenelle Moise, "Starting here", <http://www.thegoldennotebook.org/>, 11 november 2008 (Sidan hämtad 21 november 2017). Alexandra Borg har även påpekat att majoriteten av läsarna i *The Golden Notebook*-projektet föredrog att köpa den fysiska boken. Se Alexandra Borg, "Läsning i den digitala tidsåldern", i Jenny Björkman och Björn Fjæstad (red.), *Läsning. Riksbankens Jubileumsfonds årsbok 2013/2014*, Göteborg & Stockholm: Makadam, 2013, s. 170.
35. Jay David Bolter och Richard Grusin, *Remediation. Understanding New Media*, Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1999.
36. Se t.ex. Söderlund, *Läsarnas nätverk*, s. 14; Arne Melberg, "Parissalongen var 1600-talets Facebook", i *Svenska Dagbladet* 13 augusti 2010; Arping, "Hvad gør væl namnet?", s. 35.
37. Se Ingrid Holmquist, *Salongens värld. Om text och kön i romantikens salongs-kultur*, Stockholm/Stephag: Bruno Östlings bokförlag Symposion, 2000, s. 19ff.
38. En överskådlig bild av det teoretiska fältet ges i Anders Ekström, "Kulturhistorisk

- medieforskning. Fyra spår”, i Solveig Jülich, Patrik Lundell och Pelle Snickars (red.), *Mediernas kulturhistoria*, Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv, 2008, s. 30–45.
39. Pelle Snickars, *Digitalism. När allt är Internet*, Stockholm: Volante, 2014, s. 14.
 40. Henry Jenkins, *Konvergenskulturen. Där gamla och nya medier kolliderar*, övers. Per Sjöden, 2:a uppl., Göteborg: Daidalos, 2012, s. 14ff.
 41. Se t.ex. Rónan McDonald, *The Death of the Critic*, London & New York, 2007, s. 4ff; Andrew Keen, *The Cult of the Amateur. How Blogs, MySpace, YouTube and the Rest of Today's User-Generated Media are Killing Our Culture and Economy*, London & Boston: Nicholas Brealey Publishing, 2008, s. 27.
 42. Se t.ex. Jokelainen, *Anyone Can Be a Critic*, s. 40.
 43. Steiner, "Digital litteraturkritik", s. 51ff.
 44. Irenius, "Håll samtalet i gång!"; Jonatan Westin, "UNT blottar recensenters arbetsmetod", *Journalisten.se*, 1 februari 2013, <https://www.journalisten.se/nyheter/unt-blottar-recensenters-arbetsmetod> (Sidan hämtad 21 november).
 45. Henry Jenkins, Sam Ford och Joshua Green, *Spridbar media. Att skapa värde och mening i en nätverkad kultur*, övers. Joel Nordqvist, Göteborg: Daidalos, 2014, s. 19f.
 46. Johansson, "Lisa Irenius fick priset Årets förnyare"; "UNT:s e-bok uppmärksammat", *UNT.se*, 17 december 2012; Irenius, "Kulturjournalistik ända ut i marginalerna". Pamela Schultz Nybacka har uppmärksammat samarbetet mellan förlagsvärlden och litteraturkritiken i *UNT:s* e-boksprojekt i "Den kommunikativa logiken skapar nytt kapital", *Kritiklabbet*, 31 januari 2017, se <http://kritiklabbet.se/2017/01/31/den-kommunikativa-logiken-skapar-nytt-kapital/> (Sidan hämtad 21 november 2017). Schultz Nybacka ser mer precis e-boksprojektet som ett exempel på hur den nya teknologin skapat nya marknadsföringssätt som fått förlagen och kulturjournalistiken att närma sig varandra och därigenom de läsare de båda vill nå ut till.
 47. Andreas Åberg och Madeleine Grive, "Det okritiska samtalet", i *Den vältempererade kritiken*, IOTAL Bok: Stockholm, 2009, s. 17.
 48. Raket Chukri, "Konstnärlig makeover. Kulturjournalistiken måste våga pröva nya format", i Oscar Hemer och Malena Forsare (red.), *Kulturjournalistikens gränser*, Umeå: Bokförlaget H:ström, 2010, s. 101.
 49. Marcus Boldemann, "Nya bloggare på dn.se", i *Dagens Nyheter* 3 april 2007; Björn Wiman, "Ny blogg. Kritik", i *Expressen* 26 september 2008.
 50. "Ingen temperaturhöjare i relationen", *DN-Tv*, 29 april 2015, <https://www.dn.se/webb-tv/program/rad-for-rad/ingen-temperaturhojare-i-relationen/> (Sidan hämtad 30 november 2017); Clemens Poellinger, "Premiär – nu kan du lyssna på Under strecket", i *Svenska Dagbladet* 14 oktober 2015.
 51. Arne Melberg, "På Twitter kan ingen höra dig tänka", i *Svenska Dagbladet* 8 september 2012.

SUMMARY

LITERARY CRITIQUE IN THE MARGINS. The E-Book Project in *Upsala Nya Tidning* and the Digitization of Literary Criticism

This article examines the journalistic project "Kulturjournalistik ända ut i marginalerna" in *Upsala Nya Tidning* 2012–2013 in which e-books with critics' annotations were published, and discusses it as an example of digital literary criticism. The project was awarded for its renewal of literary criticism. In the article, I explore the characteristics for the critique in the project and the significance of the medium by analyzing two of the books published with marginalia: the novel *Dagar i tystnadens historia* by Merethe Lindström with annotations by Therese Eriksson, and the short story *Nattsidan* [Night-Side] by Joyce Carol Oates with annotations from both a critic, Anna Ehn, and from twelve newspaper-readers.

I show how the marginalia differs in the two books but also how it in both cases is more inspired by the marginalia in printed books than by the possibilities raised by digital media. Rather than using the advantages of electronic media, the marginalia of the e-books in the project remediates older reading habits and the marginalia of the 18th and early 19th century. The importance of the digitalization in this case is therefore rather the distribution form of the books and the inclusion of the readers as critics.

Keywords: literary criticism, cultural journalism, marginalia.